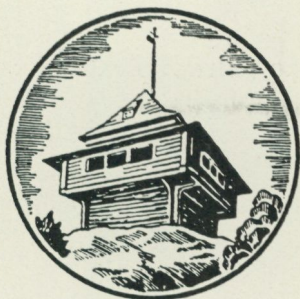

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1954**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1954

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · BENGT BENGTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden: Carl Jonas Love Almquist.

*Detalj ur Hilding Linnqvists fresk "Sagan om Sverige"
i Sollidens trapphus.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1954

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

INREDNINGEN PÅ "HERRGÅRN"

av Kerstin Sjöqvist

Det var ett innehållsrikt bohag, som "Herrgårens" första husmor, fru Ragnild Pallin, lämnade efter sig. Hon avled den 3 januari 1832, och bouppteckningen efter henne är daterad den 16 augusti 1833. Utöver det till häradsrätten inlämnade exemplaret har ett utkast, påbörjat i juli samma år, blivit bevarat, och detta ger i vissa fall en utförligare bild av inventarierna än originalet. Med ledning av dessa aktstycken kan man göra sig en god bild av hur det hem såg ut, som först inreddes på "Herrgårn". Man får ett livligt intryck av att det inte bara har varit den ståtliga byggnaden, som givit upphov till benämningen "Herrgårn", utan att även den lösa inredningen kan ha bidragit till namnets uppkomst.

Det visar sig också, att familjen Pallin haft helt andra bostadsvanor än vad som varit vanligt i trakten. Genom att följa bouppteckningen, som under rubriken "Meubler och Husgeråds Saker", "Sängkläder och Linne" samt "Diverse" anger vad som givit varje rum dess karaktär, kommer man fram till en rumsdistribution, som dels anslutit sig till familjen Pallins eget behov, dels stått i direkt samband med kronolänsman Pallins sociala ställning och det förhållandet, att tingssal var inrymd i huset.

Bouppteckningen uppftar följande rumsbeteckningar och inventarier för manbyggnaden:

Köket: 1 stort skåp — 1 soffa — 3 gamla stolar — 1 fjeder Bullster — 1 får skins fäll — 2:ne fjeder dynor.

n. n. r. (nedre norra rummet; nuv. kökskammaren): 1 stort målat Matskåp — 1 blåmålat Skåp med Bireån — 1 gl¹ rundt Bord — 1 gl målad Pulpet — 1 Wäggur med foderal — 1 dubbel säng — 1 liten Säng — 1 Nyckelskåp — 1 Bokhylla — 1 liten Spegel med låda — 1 Tafla med ram — 4 Trästolar —

¹ gl = gammalt.

2 fjerder Bullstrar — 1 ny fårskins fäll — 1 gl Filt — 1 gl Täck med fårskins foder — 4 fjeder dynor.

n. m. r. eller NMrt (nedre mellanrummet; nuv. nedre gångkammaren): 1 målat Slagbord — 1 Sängställe — 2 Läderklädda Stolar — 1 Spegel Comod — 8 små Taflor med ramar — 2 dubbel Sängar — 1 litet Bord — 1 rundt målat Slagbord — 2 gl Stolar — 2 sämre fjerder Bullstrar — 2 gl fårskins fällar — 2 gl fjeder dynor.

Tingssalen: 1 rödmålat Slagbord — 1 läder Länstohl — 3 par fönster Gardiner.

V. R. eller n. v. r. (västra eller nedre västra rummet; nuv. länsmanskam-maren): 1 rödmålade Bireån med lås och beslag — 1 inlagdt Spelbord — 2:ne rödmålade Skrifbord — 1 klädd Sitt Soffa — 1 Pendül — 6 Taflor med ramar och glas — 4 klädda Stolar med rutigt öfverdr. — 1 Tvätt Bord — 2:ne Enmans Sängar — 2 par Fönster Gardiner — 2 par Rull Gardiner — 2:ne gl Kistor — 2:ne större fjeder Bullstrar med nytt Bullstervars öfverdrag — 2:ne mindre d:o — 2:ne Filtar — 8 större och mindre fjeder dynor.

s. v. r. (sydvästra rummet; nuv. rummet innanför "sönnersaln"): 1 Bireån af Ek med Beslag — 4 styrtolar med rutigt Öfverdrag — 1 litet Tvättbord — 2:ne små målade Skrif Bord — 1 målad Enmans Säng — 6 Taflor med ramar — 1 liten spegel — 2 par fina fönster Gardiner — 2 par Rullgardiner — 2 fjerder Bullstrar — 2 nya Cattuns Täckan — 2 större och mindre fjeder dynor.

s. ö. r. (sydöstra rummet; nuv. "sönnersaln"): 1 stort rödmålat Slagbord — 1 stor sitt Soffa klädd — 1 säng Soffa d:o — 1 målad 2 mans Säng — 1 Spegel Comod — 3 klädda Länstolar — 1 litet Tvätt Bord — 3 par fönster Gardiner — 3 par Rull Gardiner — 3 fjerder Bullstrar med blår. öfverdrag — 1 d:o — 1 gult Cattuns Täck — 1 gl grått d:o — 1 gl randigt d:o — 10 större och mindre fjeder dynor — 1 Madrass.

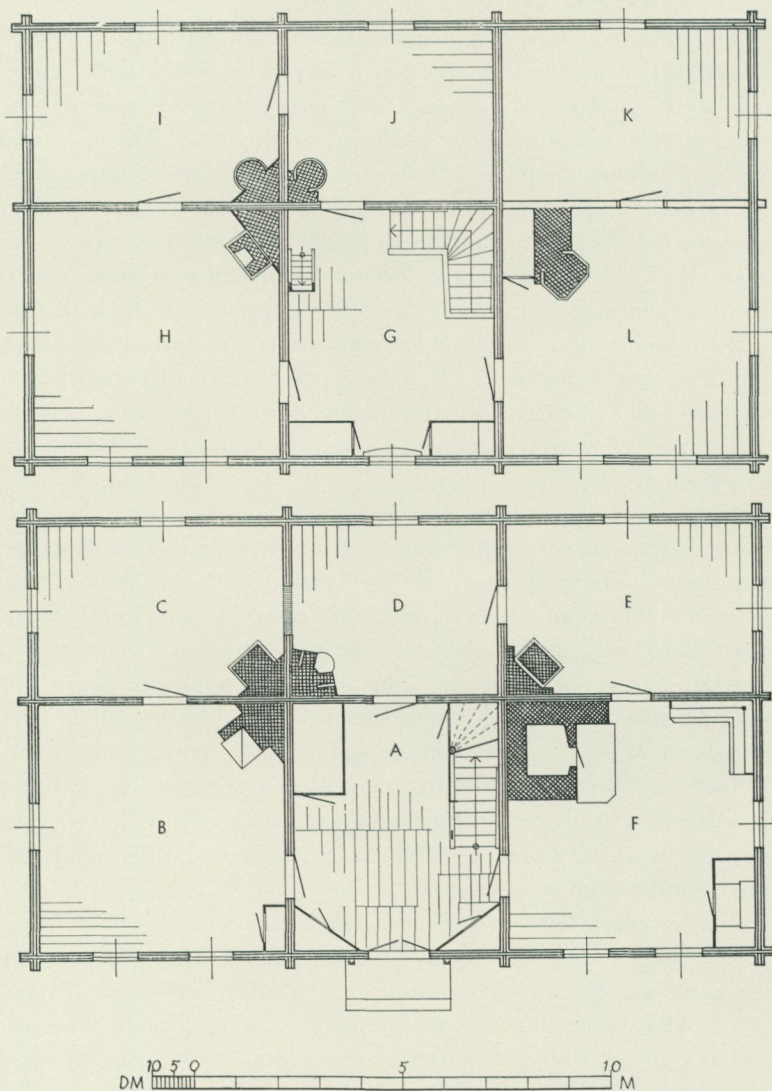
n. ö. R. (nordöstra rummet; nuv. "nolersaln"): 1 större Wäggspegel — 1 klädd Sitt Soffa — 12 Stolar klädde med swart Waxduk — 3 par fönster Gardiner — 3 par Rull Gardiner — 2:ne Lampertor.

Ö. R. (öfra rummet; rummet innanför "nolersaln", numera sammanslaget med denna): 1 målat Bord med dubbelt slag — 1 målad Skåpskänk med lås — 2:ne Lakerade hörnskåp med fötter — 1 litet rödmålat Spel Bord — 1 litet lakerat d:o — 1 Lakerat flaskfoder — 1 flaskfoder av Ek — 15 större Taflar med ramar och Glas — 1 liten Tafla med förgylld ram.

ö. m. r. (övre mellanrummet; nuv. övre gångkammaren): 1 gl målat skåp med glasdörrar — 1 målat Sängställe — 1 liten söndrig Spegel — 1 stor kista med lås.

Bouppteckningen visar, att familjen Pallin, då den flyttade in i sitt nybyggda hus, varit traditionsbunden i valet av utrymmen för familjens dagliga behov. Utöver köket är det rummen innanför köket och förstugan, som tagits i anspråk. Detta överensstämmer med de bostadsvanor, som rådde i fru Pallins föräldrahem i Södra Skoga och i bygden i övrigt, vilket längre fram skall beröras.

INREDNINGEN PÅ "HERRGÅRN"

Planer av Ekebyrådgården före flyttningen. Uppmätning av Sander Rosén 1951. — Rumsbeteckning efter bouppteckning från 1833, inom parentes efter muntliga uppgifter från 1800-talets slut. A (förstugan). B Tingssalen. C V.R. el. n.v.r. (länsmanskammar). D n.m.r. el. NMr^t (nedre gångkammar). E n.n.r. (kökskammar). F Köket. G (övre förstugan). H s.ö.r. ("sönnersaln"). I s.v.r. rummet innanför "sönnersaln"). J ö.m.r. (övre gångkammar). K Ö.R. (rummet innanför "nolersaln"). L n.ö.r. ("nolersaln").

Genom att plats för häradsrättens sammanträden uppläts i huset, måste även vissa utrymmen användas av rättens funktionärer, då de kom till gården. För detta ändamål behövdes rum med sovplatser samt även med skrivmöjligheter. De åt sydväst belägna rummen i båda våningarna, som enligt bouppteckningen bland annat var möblerade med två skrivbord vardera, har med stor sannolikhet fyllt en sådan uppgift. Det nedre av dessa båda rum har också i senare tid kallats länsmanskammaren, emedan länsmannen i samband med sina förrättningar brukade bo där.

Familjen Pallin hade säkert på grund av husfaderns sociala ställning stort umgänge och vissa representationsskyldigheter. De båda rymliga salarna i övervåningen jämte rummet innanför den nordöstra salen talar genom sin inredning om att de kommit till användning vid stora fester.

Sydöstra rummet har av bouppteckningen att döma även använts såsom förvaringsutrymme, vilket de i detta rum upptagna tio fjäderdynorna vittnar om. Det verkar som om även rummet innanför förstugan i övervåningen haft denna funktion. Ett gammalt skåp, ett "sängställe", en söndrig spegel och en stor kista var de enda inventarier som fanns här, när bouppteckningen upprättades. Bord, stolar och sängkläder saknades liksom sådana prydnadsföremål som ger ett rum prägel av att vara bebott.

För att få en uppfattning om vilka detaljer i den pallinska inredningen, som var traditionellt betingade och vilka som var påverkade av främmande inflytanden, måste vi göra en jämförelse med bondehemmen i bygden.

I en reseberättelse över en forskningsresa genom västra Värmland, som en ung naturvetare, Ludvig Borgström, företog sommaren 1845, skildrar han gårdarna i Älvdals härad på följande sätt: "Alla boningshus äro alltid endast en våning höga: väggarna endast 6 à 8 stockhvarf höga. De små nästan fyrkantiga fönstrens glasrutor skära hvarandra i rundbågar, hvilket ser rätt prydligt ut. Tvenne dylika små fönster sitta alltid placerade tätt vid hvar-

Vid 1800-talets mitt uppfördes på de större gårdarna hus i två våningar med stående, rödfärgad panel. Hagen, Västra Tönnet, Ekshärad. Gården Ullanfolk, Hara, ger en god bild av hur bebyggelsen i Ekshärad såg ut före 1800-talets mitt. Ena långsidan har fortfarande omålad timmervägg i likhet med matboden t. v.

T. v.: Interiör från Nils Olsgården, Östra Tönnet. Målningarna är enligt uppgift utförda av Olof Danielsson från Malung 1804. — Ovan: Kläd-kammaren, Jonasfolk, Hara.

Överst: Sal på övre våningen, Jonasfolk, Hara. — Nederst: Köket, Jonasfolk, Hara.

andra. Alla dörröppningar ha de tvenne öfra vinklarna på sned afskurna genom räta linier, hvarigenom de komma att närma sig rundbågen. På samma sätt äro taken brutna eller hvälfda i stugorna, hvarigenom dessa bli ganska rymliga och höga, ehuru väggarna äro så låga. Alla uthusen äro deremot två våningar höga, alla byggda i en viss stil. Alla byggnaderna äro utan träfordring och anstrykning, utan hafva timrets af ålder nästan silfvergråa färg. Stugu-väggarne äro betäckta med stora målade tapeter eller 'väggeboninger', eller är sjelfva brädväggen utmålad med bibliska föreställningar, blomster och löfverk, allt i mycket bjärta färger. Flera av dessa skilderier antyda en ganska hög ålder", bild s. 46.

Det var sådana låga och anspråkslösa hus, som utgjorde grannskapet till "Herrgårn", och som genom sin kontrastverkan kom den rödmålade tvåvåningsbyggnaden att framstå som något vida mer än det vanliga. Ett av dessa ålderdomliga hus som en gång legat mittemot "Herrgårn", har flyttats till Kyrkheden av Eks-härads hembygdsförening. I dessa byggnader har man det egentliga bostadsrummet till höger, en kammare innanför förstugan samt ett rum till vänster. I protokoll från Älvdals härads höstting 1735, då allmogen på landshövdingens uppmaning kommit samman för att rådslå om brandstodsförening, framkommer namnen på de olika utrymmena i samband med värdering av husen. Sålunda talas om "En stuga förstuga kammare och Gästestuga", som värderades i 80 Dlr samt om "en dito utan Gästestuga" värderad i 50 Dlr. Det framgår, att den vardagliga tillvaron var koncentrerad till en stuga och en kammare, och att endast en del gårdar hade ett särskilt utrymme, som togs i bruk, då vardagens enahanda avbröts av någon festlighet.

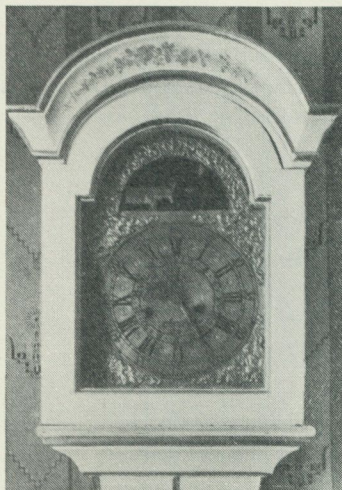
Dessa hus hade under 1800-talets förra del fortfarande samma planlösning. För att få en uppfattning om den lösa inredningen har ett tjugotal bouppteckningar från tiden 1830—33 studerats. Härvid finner man, att slagbordet varit den vanligaste bordstypen, och att soffor och styrtolar² varit de mest förekommande sittmöblerna. Som förvaringsmöbler har kistor, stora skåp och hörnskåp använts. Skåpsängen med dess textila utrustning av bolstrar

² Denna benämning på en stol med endast ryggstöd användes fortfarande i bygden.

och dynor av fjäder, fårskinnsfällar och sängförlåtar har varit den dominerande sängtypen. Vaggur har funnits i de flesta hem. Linneförrådet har utgjorts av blaggarns- och lärftslakan samt dukar av samma material, vävda i dräll. Bordkläden har förekommit på flera ställen, likaså handkläden, om vilka Ludvig Borgström berättar i sin tidigare nämnda reseberättelse: "Handdukar eller 'Handkläden' nyttjas här ännu af samma form, som i Gustaf d. I:s tid: de kunna vara flera alnar långa, men endast omkring en half aln breda, i båda ändar försedda med en 1 à 2 quarters bred genombruten spetsväfnad kantad med fransar."

En jämförelse mellan inventariet i "Herrgårn" och i dessa hem visar, att samtliga möbler med ett undantag finns hos Pallins. Men möblerna är här mera påkostade, och varianter förekommer. Så t. ex. påträffar man utom vanliga slagbord runda sådana och slagbord med "dubbelt slag" samt runda bord och småbord. Soforna och de flesta stolarna är klädda antingen med läder, vaxduk eller rutiga överdrag. Utöver de traditionella förvaringsmöblerna, kistor och skåp, finner man här byrån, byråskåpet och skåpskänken. Andra nya möbeltyper, som återfinns, är sådana för personlig hygien som tvättbord och spegelkommoder samt dessutom bokhylla och skrivbord. Av en så exklusiv möbeltyp som spelbord finns inte mindre än tre exemplar på "Herrgårn", "1 inlagdt, 1 litet rödmålat" och "1 litet lackerat". Skåpsängen, som var vanlig i bondehemmen, har på "Herrgårn" fått lämna plats för stånd-, enmans- och dubbelsängar samt "sängställen". En särskild barnsäng har också förekommit; bland inventarierna i rummet innanför köket upptages bl. a. "1 liten säng".

Vad beträffar textilierna, den inventariegrupp, som ger hemmet ett ombonat utseende, kan även här dragas en parallell med möblerna. Grundstommen i bäddutrustningen är densamma överallt: bolstrar och dynor av fjäder samt fällar av fårskinn. Men i sängklädes- och linneförrådet hos Pallins finns fyra filter och tolv täcken samt en madrass och utöver de tjugo paren lakan, aderton stycken örngottssvar, "15 fina" och "3 gröfre". Bäddkulturen har stått högre på "Herrgårn", och även den har påverkats av borgerliga vanor. Detsamma kan sägas om umgängesvanorna som avspeglas i familjens stora förråd av dukar, servetter, glas och porslin.

*Urtavla till golvvur, signerad Nr 467
Johan Tinglöf 1810.*

I "Herrgårn" har i motsats till övriga bostadshus i bygden funnits såväl fönstergardiner som rullgardiner. Detta beror på de för trakten ovanligt stora och höga fönstren i denna byggnad.

Sammanfattningsvis kan sägas, att inredningen på "Herrgårn" under Pallins tid utgjorde en blandning av traditionell bondekultur och en borgerlig kultur, där den senare dominerade och gav hemmet dess karaktär, som så småningom kom att avsätta sina spår i såväl byggnadsskick som heminredning i socknen i övrigt.

Hur hade då kronolänsman Pallin förvärvat dessa ägodelar, och hur skaffade sig folk i bygden i allmänhet sitt bohag? Äldre inventarier fick man genom inrop på auktioner eller genom arv, såsom var fallet med fru Pallin, vilken något år efter inflyttningen på "Herrgårn" ärvde sin mor Kjerstin Persdotter. En av de genomgångna bouppteckningarna, som är upprättad 1832 efter en man i Busjöviken, ger belägg för ett auktionsköp, då den under rubriken "Stärbhusets vitterliga skuld" säger: "Till af Anders Carlsons stärbhus i Bjogsjöhögden enligt autjons inrop 5.38." Ny-modigheter har framför allt spritts genom auktioner på herrgårdar och prästgårdar.

Bygdehantverkare har i viss utsträckning anlitats, och till den kategorien får urmakarfamiljen Tinglöf i Ekshärad räknas. Ur-

makare Johan Tinglöp (1751—1812) var en av de mest produktiva och kända bygdeurmakarna i Värmland, och hans klockor finns i hela landskapet. Det största antalet har dock bevarats i hans hemsocken, där man den dag som är sätter mycket stort värde på en klocka av hans tillverkning. Tinglöp arbetade som så många andra bygdehantverkare bl. a. åt sockenkyrkan, där han fick i uppdrag att göra ett tornur. Hans livliga fantasi tog sig uttryck i utsmyckningen av urtavlor, som han ofta försåg med rörliga figurer. Så är t. ex. ett ur av hans tillverkning försett med figurer i form av en slaktare, som slår en bock i huvudet varje gång klockan slår, bild s. 51. Tavlan är signerad "Nr 467 Johan Tinglöp 1810".

Tinglöp hade tre söner, Jakob (1780—1833), Jan Gustaf (1790—1837) och Magnus (1792—1853), vilka samtliga verkade såsom urmakare, dock utan faderns produktivitet.

Slutligen har de mera välsituerade vid resor till städerna gjort beställningar av sina hantverkare, vilkas polerade eller betsade möbler på så sätt kommit in i bondehemmen. En stor del av det pallinska bohaget har säkert ett sådant ursprung. Av fru Pallins bouppteckning framgår nämligen under rubriken Skulder, att familjen gjort handelsresor till såväl Karlstad som Filipstad.

Av bouppteckningsmaterialet i övrigt kan man utläsa en sporadisk förekomst av inventarier av borgerlig karaktär i andra hem än det pallinska. Sålunda lämnade en hustru från Motorp 1832 bl. a. efter sig en så exklusiv sak som ett tebord. Hon ägde också en bolster och en dyna av dun, vilket inte ens fanns på "Herrgårn". Bouppteckningen upplyser oss tyvärr inte om hennes sociala ställning, men boets behållning visar, att det var ett förmöget hem.

Innan vi övergår till att beskriva det hem, som under 1800-talets senare hälft var inrett på "Herrgårn", kan det vara av intresse att följa det pallinska hemmets återverkningar i bygden. Som underlag för kännedom härom tjänar ett undersökningsmaterial insamlat 1951—53 samt ett 40-tal bouppteckningar från tiden 1854—60.

Vad själva boningshusen beträffar, har de låga envåningsbyggnaderna på flera håll i socknen ersatts med tvåvåningsbyggnader antingen av samma utseende och storlek som "Herrgårn" eller

mindre med endast ett rum, "öfra rummet", på gaveln i andra våningen, bilder s. 45 och 48.

I grannskapet av "Herrgårn" byggdes sålunda i början av 1830-talet en liknande byggnad hos Halvarsfolk, och i Västra Tönnet byggde den förmögne Per Sonidsson, "Vasseruds-Per", åt sig ett hus, om möjligt ståtligare än "Herrgårn", och han lät även uppföra stora tvåvåningshus åt sina barn. "Det skulle vara riktigt stort på den tiden, dom som hade råd till det" säger en av våra meddelare och fortsätter: "Förresten så behövde man inte vara förmögen för att man hade ett stort hus. Det var deras eget timmer. Ett förfärligt arbete var det ju förstås, för allt timmer sågades för hand. Men arbetskraften var billig."

Det gäller om såväl de större hemmen som om hemmen i genomsnitt, att de har de gamla möblerna kvar med undantag av skåpsängen, som har utbytts mot dragsängar, "flyttsängar" och "sängställen", vilket redan var fallet på "Herrgårn". Byråskåpet har fått en allmän spridning, och jämsides med slagbordet uppträder ett annat bord, "lottbordet". Men hos de personer, som hade möjlighet att bygga nya hus, märker man en viss ambition att förse hemmen med en hel del mera ståndsmässiga nyheter. I bouppteckningar efter sådana personer talas om runda och halvrunda bord, byråar och chiffonjéer, spegel- och tvättkommoder, betsade och klädda soffor. I bouppteckningen efter en son till den förut nämnde "Vasseruds-Per", Sonid Persson, som jämte sin hustru Ragnild Månsdotter och deras enda barn "vådligen omkommo i Clara Elf" den 28 mars 1859, finns bl. a. "1 sittsoffa med tvättkommod och madrass", en originell soffa i Karl Johansstil, bild s. 67, som nu ägs av en ättling.

Den höjda levnadsstandarden har gjort, att man företagit resor till städerna i större utsträckning än tidigare och där gjort beställningar. Under rubriken Skulder i bouppteckningarna kan utläsas, att det varit till Karlstad och Filipstad, som man rest. Här finner man också, att västgötarna drivit handel i socknen. Sålunda har två hemmansägare i Byn skulder till "Wästgöthen Andreas Larsson i Borås". I den textila utrustningen är förekomsten av handdukar, gardiner och rullgardiner mest slående, de senare i full överensstämmelse med de nya husens krav.

Av intresse är att iakttaga hur hemmen, som legat i samma by som "Herrgårn", upptar en och annan nymodighet i det för övrigt traditionella bohaget. Sålunda ägde en hemmansägare i Norra Skoga två nattkommoder, en hustru till en hemmansägare i samma by hade ett spelbord och ett skrivbord, och en änka efterlämnade bl. a. en tvättkommod. I viss mån kan man här spåra inflytanden från familjen Pallins inredning.

Ett annat hem i socknen utöver "Herrgårn", vars inredning satt sina spår i bygden, var det som Johan Olof Pallins broder och efterträdare såsom länsman Bengt Daniel Pallin inredde på Motorp omkring 1840. Hur detta hem såg ut vid 1800-talets mitt, får man kännedom om genom den bouppteckning som upprättades efter fru Maria Charlotta Pallin, som dog 21 maj 1856. Här dominerar det borgerliga inflytandet ännu mera än i broderns hem. Man träffar bl. a. på en gungstol, särskilda barnmöbler såsom "1 Barn Soffa" och "2 barn stolar" — fru Pallin lämnade sju minderåriga barn efter sig. Virkade dukar förekommer på "2 toalett-bord af mahogny" och på ett runt bord. Två fotpallar finns också, likaså en eldskärm "af perlarbete". Det är säkert de första matorna i socknen, som man träffar på, när det här talas om "116 alner mattwäf semre och better", "1 större golfmatta grof" och "9 alner Matt tyg better" samt "1 lappmatt". Endast på ett ställe till påträffas mattor, nämligen efter en lanthandlande i Ämtbjörk, som i sitt med många nymodigheter försedda hem även hade "20 alner Golfmattor".

Under de trettio år, som Bengt Daniel Pallin överlevde sin hustru, hann hemmet berikas med ännu flera för bygden främmande nyheter, och på den auktion, som hölls på Motorp efter hans död, spreds en hel del av bohaget i bygden. Som exempel på sådana inventarier som fortfarande finns kvar i socknen, märks en soffa, ett bord, bild s. 57, en byrå, ett bokskåp av björk i Karl Johansstil samt en stol, bild s. 57. Två grönmålade stolar med svart sits har Nordiska museet förvärvat.

Det hem, som under 1800-talets senare hälft var inrett på "Herrgårn", har ur många synpunkter visat sig vara det som bäst lämpat sig att rekonstruera på Skansen. Förutsättningarna att få en

levande bild av detta hem har varit helt andra än man hade vid studiet av det pallinska. I sistnämnda fall var bouppteckningen efter fru Pallin den enda källa som stod till buds. Visserligen redogjordes här noggrant för vad som fanns i varje rum och lämnades även en närmare beskrivning av en del inventarier, varav man kunde sluta sig till hur rummen använts, men man fick dock ingenting veta om de olika föremålens placering. Även för kunskapen om storbonden och häradsdomaren Per Larssons och hans hustru Ingjerd Sonidsdotters hem har bouppteckningarna efter dem varit det viktigaste källmaterialet. Dessa räknar dock endast upp hemmets inventarier utan någon som helst närmare beskrivning, vilket beror på att domstolarna vid denna tid ej hade samma krav som tidigare på bouppteckningarnas utförlighet. Ej heller anges i vilka rum inventarierna varit placerade. Emellertid kompletteras detta på ett lyckligt sätt av de värdefulla beskrivningar av hemmet, som lämnats av Per Larssons barnbarn, fru Maria Erikson f. 1871, provinsialläkaren Hjalmar Erikson f. 1879 och handlanden Robert Jonsson f. 1879. Det är inte bara kännedom om möblernas placering och utseende, som man fått på denna väg, utan även en hel del smärre detaljupplysningar om mycket av det, som gör ett hem levande och inte kan utläsas ur aldrig så detaljerade bouppteckningar. Dessutom har i dessa personers skildringar ibland framkommit ett och annat minne från besök i morföräldrarnas hem, som ytterligare varit ägnat att belysa tillvaron där.

När man går genom rummen, finner man, att den borgerligt betonade inredningen från kronolänsman Pallins och hans hustru Ragnilds tid fått lämna plats för en annan hemmiljö präglad av de vanor, som utmärkte storbonden och häradsdomaren Per Larsson och hans hustru Ingjerd Sonidsdotter. Det är också mycket intressant att se hur Per Larsson, sedan han flyttat in i detta förbondeförhållanden stora hus, tack vare sin förmögenhet och sin sociala ställning anpassade sin tillvaro där, så att hemmet i flera avseenden kom att avvika från bondehemmen i bygden i övrigt.

Vid studiet av rumsdispositionen i "Herrgårn" under Per Larssons tid finner man, att den i mångt och mycket är densamma som under Pallins dagar. Utöver de rum, som var avsedda för familjens eget dagliga behov, köket och kökskammaren, kommer

sådana utrymmen som Per Larsson hyrde ut till tingslaget, nämligen tingssalen och rummet innanför denna, länsmanskammaren. ”Morfar ville ha inkomsten av att hyra ut”, säger ett av barnbarnen. Vidare utövade Per Larsson såsom förmögen storbonde och kommunal förtroendeman stor gästfrihet och behövde vid sådana tillfällen betydande utrymmen, varvid de båda salarna och rummet innanför södra salen i övervåningen kom väl till pass. Utöver detta behov tillkom ytterligare ett, nämligen det att de båda gångkamrarna vid olika tidpunkter beboddes av personer, som ej direkt hörde till familjen. Då Per Larsson flyttade in i huset, undantogs enligt uppgift nedre gångkammaren för mamsell Stina Maria Pallin. Under senare delen av 1800-talet bodde i denna kammare en dotterson till Per Larsson, som hette Per Svensson. I motsvarande rum på övervåningen bodde Per Larssons bror, Jon Larsson.

Hur såg det då ut i de olika rummen? I den stora förstugan, som helt saknade möbler, hade man en del avbalkade utrymmen, ”kontor”. I ett av dessa förvarades matvaror. Från förstugan kommer man till höger in till den del av huset, som var avsedd för familjens eget behov, köket och kökskammaren. Denna rumsdisposition var djupt rotad — fru Pallin följde den när hon flyttade in i huset omkring 30 år tidigare, Per Larsson och hans hustru hade haft det så i sina hem, och ännu i dag lever traditionen kvar i de äldre husen i socknen, bild s. 48.

I köket dominerade den fasta inredningen: spisen, kärllhyllan och skafferiet. Möblerna som fanns där var ganska enkla och fåtaliga: vid fönstret på norra sidan stod en bordbänk som jungfrurna låg i, mellan bordbänken och kärllhyllan stod ett golvur som räckte från golv till tak. Urets konturer kan nämligen avläsas på väggen och i taket, vilket visar att det ej flyttats, då köket efter en ombyggnad målades om. Vid östra väggen stod en utdragssoffa med lock, och vidare fanns stolar, bild s. 67, ”vanliga stolar” säger fru Maria Erikson.

Det mest iögonfallande i köket var utan tvekan kärllhyllan med dess innehåll: järngrytor längst ner vid golvet, därefter koppar-kärl, mässing och tenn samt överst porslinsinstallrikar. För att få en uppfattning om hur många sådana föremål, som kärllhyllan kan

Skrivpulpet som stått i köskammaren på "Herrgårn" under Per Larssons tid. Privat ägo.

Bord av björk som tillhört kronolänsman B. D. Pallin, Motorp. Tillhör hemmansägare och fru Ragnar Johnsson, Västtanberg.

Överst t. v.: Stol som tillhört kronolänsman B. D. Pallin, Motorp. Tillhör fru Hanna Persson, Västanberg. — T.h.: Stol tillverkad av snickaren Per Olsson, "Kajs Per". Tillhör Uddeholms lantbushållsskola, Ekshärad.

T.v.: Länstol som funnits på "Herrgårn" under Per Larssons tid. Har enligt uppgift använts såsom domarstol i Tingsalen. Privat ägo.

ha rymt, anges här vad som finns av dylika föremål i bouppteckningen efter Per Larsson under rubriken "Koppar jern å Tenn": 1 kittel — en mindre — 1 kastrull — en flaska — en mindre — 4 kaffe kokare — en gl skopa — 3 gl panner — 2 bunkar — 6 jerngryter med lock — 4 Tennfat — 7 tallrika — 2 messing kittlar. Tyvärr är porslinet ej specificerat utan ingår i en rubrik "Diverse glas och porslin", varför man ej får något begrepp om hur många porslinstallrikar som varit placerade i kärllhyllan. Två tallrikar från "Herrgårns" porslinsförråd finns bevarade hos släktingar till Per Larsson. Den ena är flat, av engelskt flintporslin med blå kant, och den andra är djup med blå dekor, stämplad Gustafsberg. Utöver kärllhyllan har ett mindre förvaringsskåp funnits i köket.

Av fru Maria Erikson har vi fått några uppgifter om en del sysslor som utfördes i köket. Man diskade i en trebent järngryta, "bengryta", och hade vatten i en vattenså, "vasså", av trä, som när vattnet hämtades bars på en stång av två personer och sedan sattes ner på en trefot, som stod mellan spisen och dörren ut till förstugan. Textilt arbete har också förekommit, vilket bl. a. ett märke i taket talar om. Här har en kloss för fasthållande av varpan varit anbringad. Mattor på golven fanns inte i detta hem, men när man diskat på söndagsmorgonen, ströddes hackat enris på köksgolvet. Enriset sopades bort på måndagsmorgonen, när den nya arbetsveckan tog vid.

Rummet innanför köket, kökskammaren, hade samma anhopning av möbler som när familjen Pallin bodde där. Det är tydligt, att detta rum i kökets omedelbara närhet varit det mest använda. De minnesbilder, som Per Larssons barnbarn har härifrån, sammanhänger med besöken vid morfaderns sjukbädd. Denne låg nämligen till följd av ett benbrott till sängs under de fyra sista åren av sitt liv. Barnbarnen kommer ihåg, att han låg i en stor rödbrun tvåmanssäng med raka gavlar, och att det fanns ännu en säng i rummet. Här stod också ett "klaffskåp". I överdelen av skåpet förvarades husets silver, och bouppteckningen efter Per Larsson berättar vad som fanns: 1 dussin gaflar — 21 matskedar — 9 teskedar — 2 sås-, en strösked — 2 strösockerskålar — 1 gräddskål — 9 bägare — 1 förläggarslef — en silfver medalj —

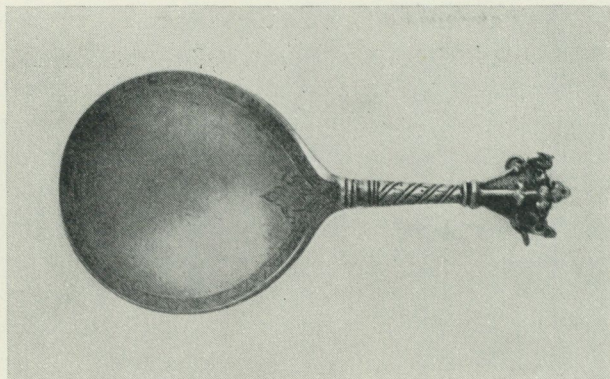

*Gräddkanna av silver, tillverkad av Pehr Olof Hellsund, Karlstad 1853.
Bägare av silver, tillverkad av Otto Henrik Sjöberg, Falun 1746.*

*Strösockerskål av silver,
tillverkad av
Peter Johan Zetterling,
Linköping 1793.*

*Silversked av
1500-talstyp,
med mästär-
stämpel NL.*

2 silfver specier. Detta är det främsta beviset på gårdens välstånd. En hel del av dessa silverföremål har bevarats hos Per Larssons släktingar, bild s. 60 och 61.

I underdelen av skåpet hade man det porslin, som inte var placerat i kärllhyllan. Som förut nämnts, är porslinet ej specificerat i bouppteckningen, men utöver de tidigare i samband med kärllhyllan omtalade tallrikarna finns två koppar och två skålar av vitt porslin med svart dekor bevarade, bild s. 68. Kopparna är stämplade Gustafsberg och skålarna Atterson. Motivet på de båda sistnämnda föreställer årstiderna. Innehållet i detta skåp bekräftar Robert Jonssons yttrande, då han säger: "vad som ansågs värdefullt var framför allt silver och kläder och porslin med mönster".

Till vänster innanför köksdörren stod ett golvur. Möbleringen har ytterligare bestått av några bord och stolar, och man kan nog anta, att antingen ett tvättställ eller någon av husets tre tvättkommoder varit placerad här. Förekomsten av inte mindre än tre tvättkommoder i Per Larssons hem är ett exempel på hur inredningen på "Herrgårn" avvek från den vanliga i bygden. Just sådana möbler för personlig hygien har mycket långsamt vunnit insteg hos bönderna. Vid genomgång av ett 40-tal bouppteckningar från tiden 1870—75 och 1880—85 påträffades i det förra fallet tvättkommoder endast i en bouppteckning efter en hemmansägare i Ämtbjörk och i det senare fallet i bouppteckningar efter två hemmansägare i Södra Skoga.

I Per Larssons bouppteckning omnämnes "en gam. skrifpulpet". Denna pulpet, bild s. 57, hade ekådrad målning och stod i köskammaren. Enligt en av våra sagesmän i socknen fick pojarna en pulpet, när flickorna fick en dragkista. Så allmänt förekommande har de dock inte varit enligt bouppteckningarna.

Om nedre gångkammaren har ingen kunnat lämna några upplysningar. Den skall enligt uppgift en tid ha disponerats av mam-sell Stina Maria Pallin "som undantag" och beboddes sedan av Per Larssons dotterson Per Svensson som bl. a. skötte morfadern under de år denne var bunden vid sjukbädden. Motsvarande utrymme i övervåningen beboddes av en bror till Per Larsson, Jon Larsson, och av hans bouppteckning, som är daterad 9 mars 1885, framgår hur gångkammaren i denna våning varit inredd. Man har anledning anta, att inredningen i nedervåningen varit ungefär densamma. Jon Larsson hade följande möbler: 1 skåp — 1 mindre dito — 1 gl slagbord — 1 mindre dito — 1 flaskfoder med 6 flaskor — 2 enmans-sängar — 3 stolar.

Under rubriken "Diverse" uppräknas en del smärre ting, som givit Jon Larssons rum personlig karaktär: 2 rökipor — 4 rakknifvar med spegel — 2 väskor — 1 sax — diverse — 2 käppar — 1 gl bössa — 2 blåsbuteljer — 2 ljus-saxar — diverse böcker och under rubriken "Silfver" finner man, att han hade två fickur, det ena med hårkedja.

Tingssalen var förbjudet område för barnen, men Robert Jonsson lyckades en gång smyga sig in, och tack vare detta olovliga besök har man fått veta, hur det såg ut där.

Mitt på golvet stod ett stort ovalt bord med raka ben och svartmålad skiva. Häradshövdingen satt med ryggen vänd mot söder i en karmstol, som var klädd med brunt skinn och försedd med svängda ben och lejon tassar. På ömse sidor om häradshövdingen satt notarie och länsman på enklare stolar. De tolv nämndemännen satt på gulmålade bänkar, som hade rygg- men ej sidostöd. Utefter väggarna stod säten för åhörarna, men vid större tillströmning av folk räckte inte dessa till, utan de flesta fick stå.

Den beskrivna inredningen omfattar huvudsakligen de inventarier, som Per Larsson höll tingslaget med. I bouppteckningen talas särskilt om "dombord med säten", vidare förekommer två

långsäten, och med beteckningen "2 länstolar" åsyftas domarstolen och en annan liknande stol, bilder s. 31 och 58. För de inventarier, som tillhörde tingslaget, redogöres i Anna-Maja Nyléns uppsats "Herrgårn och bygden".

I länsmanskammaren var inredningen mycket enkel: en säng, en kommod, några bord och stolar samt ett byråskåp som fick tjäna som skrivmöbel, var hela utrustningen. Antagligen har länsmannen också haft en del egna inventarier. I bouppteckningen efter kronolänsman Bengt Daniel Pallins hustru på Motorp anmärkes vid följande inventarier, att de förvaras i Skoga: "1 gl Theskjed, 1 Duk med 6 servetter af Blångarnsdräll, 1^{1/2} par Blångarnslakern, 1 fjederdyna, 1 gl Skåp." Och i bouppteckningen efter fru Ragnild Pallin på "Herrgårn" omtalas, att en del sängkläder befinner sig i Råda: "1 fjeder Bullster, 1 fårskinsfäll, 2 fjeder dynor, 1 Täckle."

När man kom upp för trappan till övervåningen, stod genast till vänster en stor kista. För övrigt fanns här inga möbler. På båda sidor om förstugan låg de båda festsalarna, "nolersaln" och "sönnersaln". Liksom på Pallins tid var de sparsamt möblerade. I "nolersaln" stod en lång klädd soffa med lågt ryggstöd på norra väggen, stolar utmed väggarna i övrigt och halvrunda bord vid fönstren. Däremot fanns inget bord i mitten av rummet. I bouppteckningen upptages en skänk, och den har också stått i "nolersaln". Även det var en möbel, som bidrog till att "Herrgårn's" inredning avvek från den i bygden vanliga. "Sönnersaln" var i stort sett möblerad på samma sätt. Här stod emellertid ett bord mitt på golvet och till höger om dörren från förstugan ett skåp. En svartmålad gungstol med förgyllda jaktmotiv har stått i detta rum och den var på sin tid en nyhet i socknen. När gungstolarna blev vanliga i bygden vid 1800-talets slut, placerades de i "finrummet".

Rummet innanför "sönnersaln" har varit mycket "fint" möblerat. Här stod ett helt möblemang av mahogny, vars sittmöbler hade blått överdrag. Tavlor förekom mycket sparsamt, och den enda, vars motiv vi med säkerhet känner, hängde i detta rum. Det var en litografi som föreställde konung Oskar I och drottning Joséphine.

Om allmänna detaljer i inredningen berättar fru Maria Erikson, att man hade vita långgardiner överallt med undantag av tings-salen, där det endast fanns tvärkappor. Rullgardinerna var antingen hemvävda eller köpta "med granna motiv". Den vanligaste krukväxten på "Herrgårn" var myrten, på annat håll i socknen hade man även balsamin och lilja. Krukväxterna var placerade i köket och kökskammaren men aldrig i salarna, som stora delar av året stod oeldade. På borden hade man dukar eller servetter i åtta-skaftsdräll. Hemstöpta talgljus sattes till vardags i mässingsstakar med skruvar. Endast vid festliga tillfällen tändes ljusen i lampettspeglarna i övervåningen. Det fanns två större sådana för två ljus och fyra mindre för ett ljus. Fotogenlampor, antingen avsedda att ställas på bordet eller hängas i taket, kom i bruk på 1880-talet, och jämsides med dessa användes mässingsljusstakar. Fru Maria Erikson har berättat, att i hennes föräldrahem fick inte finnas någon fotogenlampa. Hennes far var rädd att den skulle explodera. På 1890-talet köpte han emellertid en som skulle vara säker för explosion. Den kallades "millionlampan".

Användningen av rummet innanför "nolersaln" har ingen av barnbarnen något direkt minne av. Av de undersökningar av äldre hustyper, som gjorts i socknen, har framgått, att detta rum så länge man minns använts och fortfarande användes såsom kläd-kammare och förvaringsutrymme, bild s. 47. På "Herrgårn" behövdes många sådana utrymmen bl. a. för det stora förråd av sängkläder, som man måste hålla sig med för att kunna härbärgera de funktionärer, som kom till tingssammanträdena.

I skildringen av "Herrgårn" under Per Larssons tid har vi sett, hur han genom att anskaffa sådana möbler som tvättkommoder, bordbänk, pulpet, klädda soffor och stolar, ja t. o. m. en hel möbel av mahogny gav sitt redan välförsedda hem en standard utöver den vanliga. Befolkningen upplevde under 1800-talets slut en svår tid, och som alltid under en lågkonjunktur blev heminredningen lidande. Vid genomgång av bouppteckningar från 1870- och 80-talen märker man, hur litet som har förändrats. I möbelbeståndet har halvrunda bord, byråskåp och dragkistor blivit allmänt förekommande, medan den textila utrustningen är ganska oförändrad — möjligen märks en större förekomst av drälldukar.

Några hem, som avvikit härifrån, har naturligtvis funnits. Bl. a. tycks invånarna i Ämtbjörk haft det bättre ekonomiskt ställt beroende på de större möjligheterna att få körslor. I en bouppteckning från 1874 efter en hemmansägare i Ämtbjörk, som efterlämnade ett rikhaltigt bo, står bl. a. angivet under "Contanter": "Efter dödsfallet har bekommit såsom körförtjenst i Bergslagen, samt för kol och timmer 844: 44."

Då man nu konstaterat i vilka avseenden Per Larssons hem skilde sig från bondehemmen och gav "Herrgårn" en särpräglad ställning, frågar man sig, liksom i skildringen av det pallinska hemmet, hur bohaget förvärvats. Det traditionella bohaget liksom en del silver har genom arv tillfallit Ingjerd Sonidsdotter och leder således sitt ursprung till den rika Vasserudssläkten i Västra Tönnet. Övriga möbler däremot har, som tidigare antytts, Per Larsson kunnat skaffa sig på grund av sin förmögenhet och sin ställning, som öppnade större möjligheter för honom att förse sitt hem med mera påkostad inredning än som var vanligt bland bönderna. Möblemanget av mahogny är ett exempel härpå. Och det är mycket troligt att Per Larsson beställt detta av någon stadshantverkare i Karlstad. Eftersom Per Larsson innehade ett flertal förtroendeuppdrag — han var bl. a. landstingsman — hade han givetvis ofta anledning att besöka residensstaden. I Karlstad köpte man i allmänhet också silver, och därom säger Robert Jonsson: "Silver köptes förstås i Karlstad, det gjorde de som hade råd, silvret var mycket värdefullt och dyrt."

De som inte hade samma möjligheter att göra resor till städernas handlande och hantverkare var hänvisade till bygdens egna yrkesutövare. Bouppteckningarna ger under rubriken skulder upplysningar om vilka som drev lanthandel, och var i socknen dessa var belägna: i Södra Skoga A. Larsson, i Norra Skoga Th. Eriksson, i Hole C. Nilsson, i Hara en man som hette Larsson, i Tönnet Per Eriksson, i Kyrkheden A. Hagelin och i Ämtbjörk P. Kjellén. I det närbelägna Edebäck gjordes även affärer med handlande Georg Dahl och efter hans död med änkan.

Man har få upplysningar om bygdehantverkare från denna tid. En gammal soldat, som hette Tönn, gjorde bl. a. enklare soffor, och snickaren Per Larsson på "Svenhea" tillverkade sängar, skåp

och stolar. Den mest kände stolsnickaren var annars Per Olsson, Kajs Per, som han allmänt kallades. Han bodde i ett torp "öst på skogen". De stolar, som han tillverkade, gick han omkring och sålde för 1: 50 eller 1: 75 stycket. Han dog omkring 1905 och var då mellan 75 och 80 år. Hans stolar kallas fortfarande Kajs Persstolar, och original eller efterbildningar finns i så gott som varje hus i socknen, antingen detta är ålderdomligt och har bevarat mycket av det äldre bohaget eller relativt nybyggt med sporadiskt förekommande äldre inventarier, bild s. 58.

Efter Per Larssons och Ingjerd Sonidsdotters död förlorade "Herrgårn" karaktären av representativt storbondehem. När deras barnbarn, skräddaren Per Jonsson, sedermera flyttade in i huset, förvandlades flera rum till hantverks- och lagerlokaler. Den stora festsalen i söder på andra våningen blev verkstad, och rummet innanför, som på såväl Pallins som Per Larssons tid brukade hysa husets förnämsta gäster, fick nu tjänstgöra som sovrum för Per Jonsson och hans gesäller. Gångkammaren i samma våning användes till lagerrum för konfektionsvaror. Tillskärarrummet låg på bottenvåningen i det rum, som förut varit länsmanskammare, och här, bland hyllor och bord, hade skräddarens hushållerska Ingeborg Larsdotter sin säng och sin skänk med personliga tillhörigheter. Större delen av sin vardagliga gärning utförde hon i den forna tingssalen, som av Per Jonsson inretts till kök.

Överst: Soffa av björk med tvättkommod. Tillhör fru Inger Robertsson, Sälje. — T.v.: Stol som stått i köket på "Herrgårn" under Per Larssons tid. Privat ägo. — T.h.: Detalj av ovanstående.

Vitt porslin med svart dekor. Har tillhört porslinsförrådet på "Herrgårn" under Per Larssons tid. Privat ägo.